

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Tropisch Nederland door de ogen van Charles Boissevain: een verkenning van de koloniale verslaggeving rond 1900

Kuitenbrouwer, V.

Publication date

2015

Document Version

Final published version

Published in

Deze lange eeuw: metamorfosen van het vaderland 1780-1950: opstellen voor Niek van Sas

License

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kuitenbrouwer, V. (2015). Tropisch Nederland door de ogen van Charles Boissevain: een verkenning van de koloniale verslaggeving rond 1900. In F. Grijzenhout, & P. Raedts (Eds.), *Deze lange eeuw: metamorfosen van het vaderland 1780-1950: opstellen voor Niek van Sas* (pp. 189-203). Prometheus/Bert Bakker.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

VINCENT KUITENBROUWER

Tropisch Nederland door de ogen van Charles Boissevain

EEN VERKENNING VAN DE KOLONIALE VERSLAGGEVING
ROND 1900

Het Waterlooplein in koloniaal Batavia gaf een heroïsche blik op de Nederlandse geschiedenis: voor het enorme paleis dat Herman Willem Daendels had laten bouwen, stonden monumenten ter gedachtenis aan Jan Pieterszoon Coen en de Prins van Oranje, ‘de leeuw van Quatre-Bras’. In de avondschemer van 26 april 1908 liep de bekende Nederlandse journalist Charles Boissevain over het plein, al mijmerend over de omgeving waar hij zich bevond. Hij was de dag daarvoor met het stoomschip Grotius aangekomen in Tandjoek Priok, de haven van Batavia, en had gelogeed in het weids opgezette stadsdeel Weltevreden dat in de loop van de negentiende eeuw was gebouwd voor de koloniale elite om de benauwde, oude binnenstad te ontvluchten. Boissevain had die dag aangenaam gewandeld langs de brede lanen onder het ‘lommer van de tamarinden’ en zich vergaapt aan de kapitale villa’s die hem deden denken aan ‘Gelderse buitens’. Boissevain zag deze *garden city* als de waardige hoofdstad van het toenmalige Nederlandse ‘wereldrijk’ in de Indonesische archipel. Vervuld met ‘trotsch’ schreef hij aan zijn lezers: ‘Batavia.... maar broeders in het vaderland, er is hier wat grootsch verricht!’¹

Deze zinsnede toont aan dat voor Boissevain Nederland meer was dan een polderstaatje aan de rand van de Noordzee. Hij beschouwde de overzeese bezittingen in Zuidoost-Azië als onlosmakelijk verbonden met zijn land van herkomst en sprak daarom van ‘Tropisch Nederland’. Boissevain was destijds niet de enige Nederlander die zo dacht, verschillende groepen in de samenleving hadden een belang in Indië. Bovenop de substantiële winsten die koloniale bedrijven maakten, was de kolonie vooral een kwestie van nationaal prestige. Nederlands-

Indië was een enorm uitgestrekt gebied met een bevolking van tientallen miljoenen ‘inlanders’ die ‘beschaafd’ dienden te worden en rond 1900 dachten veel opiniemakers dat dit koloniale project Nederland veel status gaf in een wereldorde waarin imperia de dienst uitmaakten. Het moderne imperialisme was in dit opzicht niet simpelweg een richtingsverkeer waarbij de koloniale ‘periferie’ werd veranderd door de kolonisatoren, er was sprake van een complexe wisselwerking die ook invloed had op het zelfbeeld en het internationaal imago van samenlevingen in het ‘centrum’.

Deze benadering is een van de fundamentele uitgangspunten van een stroming in de internationale geschiedschrijving die bekend is komen te staan als *New Imperial History*. De historicus John MacKenzie heeft hieraan een belangrijke bijdrage geleverd met zijn baanbrekende boek *Propaganda and Empire* uit 1984 waarin hij een staalkaart geeft van ‘imperial culture’ in Groot-Brittannië en daarmee een enorm corpus aan primaire bronnen heeft ontsloten, variërend van theaterstukken tot schoolboeken.² In het verlengde van deze publicatie stichtte hij de serie ‘Studies in Imperialism’, uitgegeven door Manchester University Press, die inmiddels meer dan honderd boeken telt die allerlei onderwerpen belichten uit de Britse koloniale cultuur.³ Uit verschillende publicaties blijkt dat inzichten uit de *New Imperial History* relevant zijn voor het onderzoek naar het Nederlandse koloniale verleden.⁴ De verbeelding van de overzeese gebieden speelde ook in Nederland een rol in de vorming van de nationale cultuur, zo ook in het ‘breukvlak’ rond 1900. Niek van Sas heeft laten zien dat, in tegenstelling tot veel andere landen, het fin de siècle in Nederland niet werd ervaren als een periode van achteruitgang en degeneratie, maar juist als een ‘nieuw begin’. Indië, waar in die tijd de koloniale staat snel expandeerde, fungeerde als belangrijke ‘uitlaatklep’ voor het ‘nieuwe elan’ van die periode.⁵

Hoewel deze inzichten van waarde zijn voor ons begrip van de Nederlandse geschiedenis, is het onderzoek naar de koloniale cultuur hier te lande lang niet zo ver ontwikkeld als in Groot-Brittannië. Er zijn nog veel genres die amper in kaart zijn gebracht door historici, die slechts het topje van de ijsberg hebben gezien van de rijke collecties koloniaal bronnenmateriaal. Een opvallend hiaat is ons gebrek aan

kennis over de manier waarop Indië werd verbeeld in de Nederlandse pers. Historici die het koloniale verleden bestuderen, gebruiken veel krantenmateriaal⁶ en ook is inmiddels veel bekend over de Nederlandse kranten die in Indië verschenen.⁷ Een kritische analyse van de koloniale verslaggeving in de geschreven pers in Nederland ontbreekt echter.⁸ Deze bijdrage is bedoeld om dit rijke onderzoeksgebied te verkennen. Op de volgende pagina's belicht ik de Indische reis van Boissevain, die hij maakte tussen eind april en begin september 1908. Onderweg schreef hij een uitgebreide serie reisbrieven voor zijn krant het *Algemeen Handelsblad*, die in 1909 verscheen in boekvorm: *Tropisch Nederland*. Die publicatie staat centraal in deze bijdrage. Boissevain was een van de meest vurige pleitbezorgers van het koloniale project rond 1900 en ook een van de aanjagers van het nationalistische elan van die tijd. Na een historiografische reflectie op zijn leven en werk zal ik enkele leidende thema's behandelen die in de verslaglegging van zijn Indische reis naar voren komen. Ten slotte buig ik me kort over de vraag welke sporen *Tropisch Nederland* heeft nagelaten in de twintigste-eeuwse mediageschiedenis.

EEN RASPATRIOT

Charles Boissevain (1842-1927) was een telg uit een rijk Amsterdams koopmansgeslacht en begon na zijn opleiding te werken in het rederskantoor van zijn vader. In 1865 reisde hij naar Ierland als lid van de Nederlandse commissie voor de internationale tentoonstelling in Dublin. Deze reis was een belangrijke gebeurtenis in zijn leven: hij ontmoette er zijn toekomstige vrouw en bovendien bracht het een beslissende wending in zijn carrière. Onder de schuilnaam 'Fantasio' schreef hij een aantal 'Iersche brieven' die verschenen in het liberale dagblad het *Algemeen Handelsblad* en twee jaar later trad hij toe tot de redactie van die krant waar hij zich bekwaamde in het journalistieke métier. Boissevain klom op tot hoofdredacteur (1885) en vanaf 1896 was hij ook directeur – een dubbelfunctie die hij tot zijn pensionering in 1908 bekleedde. Als journalist vergaarde Boissevain veel bekendheid met zijn rubriek 'Van dag tot dag', die hij tussen 1887 en 1919 schreef voor zijn krant.

In deze stukken bezigde hij een associatieve stijl, die ruim baan liet voor zijn emoties en die zijn opvliegende karakter weerspiegelde. Zijn carrière was dan ook bezaaid met ruzies en polemieken – in 1888, bijvoorbeeld, verliet hij de redactie van *De Gids* omdat hij zijn mederedacteuren betichtte van een gebrek aan geestdrift en in 1898 vocht hij een befaamde pennenstrijd uit met Abraham Kuyper. Geheel in stijl zijn er in de secundaire literatuur verschillende opvattingen over de betekenis van het werk van Boissevain. Jérôme Heldring, in veel opzichten een erflater van de journalist, beschrijft hem als een vernieuwer die een ‘nieuwe stijl’ introduceerde in de Nederlandse journalistiek, die tot dan toe ‘vrij saai’ was geweest.⁹ Henk te Velde beziet Boissevains oeuvre in een ander licht, namelijk als een uiting van de grote onzekerheden die de journalist plaagden. Hij vraagt zich zelfs af of de ‘geëxalteerde betogen in Biedermeier-stijl’ van Boissevain ‘de moeite van analyse waard zijn’. Te Velde heeft ze uiteindelijk wel bestudeerd omdat zo ‘veel van de emoties’ uit het liberalisme rond 1900 ‘als door een vergrootglas gezien [kunnen] worden’.¹⁰ Op deze manier functioneert Boissevains werk voor historici als een graadmeter van de gevoelens van nieuw nationaal elan die leefden onder bepaalde groepen rond 1900.

Destijds bereikte de temperatuur van de Nederlandse publieke opinie verschillende malen een kookpunt, met name naar aanleiding van overzeese gebeurtenissen. In die opgewonden sfeer voelde Boissevain zich als een vis in het water en hij roerde vaak de trom om het nationalistische vuur onder zijn lezers aan te wakkeren. Zo steunde hij onomwonden de bloedige veldtochten van het koloniale leger in Nederlands-Indië, zoals de Lombok-expedities (1894-1895) en de beruchte campagne in Atjeh (1896-1904). Tijdens de Zuid-Afrikaanse oorlog (1899-1902) was Boissevain een van de meest uitgesproken sympathisanten van de Boerenrepublieken in hun strijd tegen het Britse Rijk. In de vele pagina’s die hij volschreef over dit conflict bestreed hij het ‘roofkapitalisme’ van het ‘perfidie Albion’ en bewierookte hij de ‘stamverwante’ Boeren als hoeders van ‘Vrijheid en Recht’. Het oeuvre van Boissevain staat vol van dit soort ronkende termen en Martin Bossenbroek typeert hem dan ook terecht als de meest vurige ‘journalistieke propagandist [...] in Groter Nederland’.¹¹

Een belangrijk thema in Boissevains loftuitingen over de Groot-Nederlandse gedachte was zijn grenzeloze respect voor het militair bedrijf, te land en ter zee. Hij had grote bewondering voor mannen die huis en haard verlieten om te vechten voor de eer en glorie van het vaderland en schreef hagiografieën over Nederlandse avonturiers die hun leven verloren tijdens expedities in Indië en Zuid-Afrika.¹² Te Velde wijst erop dat deze heldenverering draaide om een notie van mannelijkheid, waarin energiek en doortastend handelen verheven stond boven slap en besluiteloos gedrag, dat als ‘verwijfd’ werd getypeerd.¹³ Boissevain had bovendien een maatschappelijk doel met het beschrijven van zijn helden. Hij hoopte dat deze figuren als voorbeeld zouden dienen voor het Nederlandse publiek, met name jonge mannen, die hierdoor meer zelfvertrouwen zou krijgen. Een manier om dat doel te bereiken was door Nederlandse mannen militair te trainen en Boissevain raakte nauw betrokken bij de Vereeniging Volkswaarbaarheid die begin 1900 werd opgericht. Geïnspireerd door het volksleger van de Boeren in Zuid-Afrika organiseerde deze club veldoefeningen en vakantiekampen voor jonge mannen, die zich hier tot de Eerste Wereldoorlog in grote getalen voor aanmeldden. Boissevain benadrukte hierbij dat Volkswaarbaarheid geen militaristische organisatie was, maar zich slechts richtte op de lichamelijke en morele opvoeding van het Nederlandse volk.¹⁴

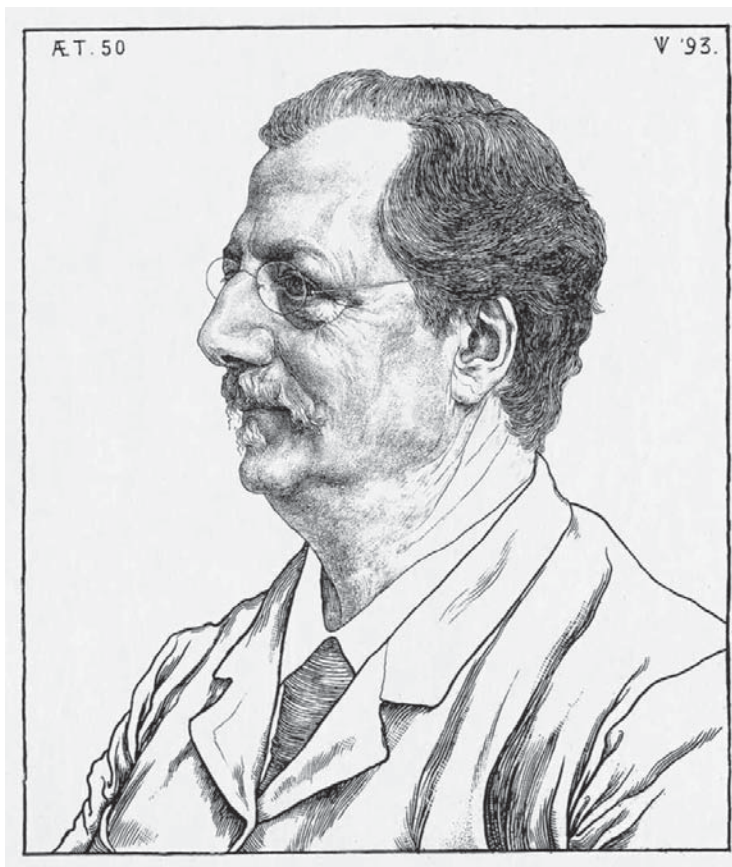
Het moge duidelijk zijn dat Boissevain mannelijke vitaliteit beschouwde als essentieel voor de ‘gezondheid’ van het Nederlandse volk dat tot grootse dingen in staat was zolang het maar in zichzelf geloofde. Hier zien we dat zijn noties over mannelijkheid niet alleen gingen over sekseverhoudingen, maar ook pasten in een raciaal wereldbeeld. Voor Boissevain was de wereld een toneel waar de Nederlanders een belangrijke rol toebedeeld hadden gekregen – in het verleden was die rol met verve gespeeld door verschillende grote vaderlanders en het was zaak om nieuwe generaties te inspireren tot even grote daden. Dit idealisme verklaart zijn grote enthousiasme voor de strijd van de Boeren, die hij zag als directe afstammelingen van de voc-pioniers die zich vestigden bij Kaap de Goede Hoop en daarom beschouwde als leden van het ‘Nederlandse ras’ in Zuid-Afrika. Hun helden-

moed op de slagvelden daar liet zien dat zij het beste toegerust waren om over dat deel van de wereld te heersen.¹⁵ Ironisch genoeg hadden de door Boissevain zo verguisde Britse leiders in Zuid-Afrika vergelijkbare ideeën. De bekende *empire-builder* Alfred Milner sprak van eenzelfde roeping voor het Britse volk en noemde zichzelf een ‘race patriot’.¹⁶ Vrij vertaald zouden we Boissevain kunnen typeren als een ‘raspatriot’, iemand die geloofde dat het Nederlandse volk een historische roeping had om buiten de grenzen van de natiestaat te treden om koloniën te veroveren, te besturen, te exploiteren en, uiteindelijk, te ‘beschaven’.

Met dit soort ideeën over raciale superioriteit in het achterhoofd ging de journalist in 1908 aan boord van het stoomschip Grotius op weg naar de kolonie in Zuidoost-Azië. Aan zijn lezers legde Boissevain uit dat deze reis een lang gekoesterde wens van hem was geweest. Al tijdens zijn jeugd droomde hij over het rijk van Insulinde, als hij in de Amsterdamse haven tuurde naar de zeilschepen van zijn vaders rederij die terugkwamen uit Nederlands-Indië. Bovendien namen de bemanningsleden allerlei cadeautjes mee voor de zoon van hun baas, die zich vergaapte aan deze exotische snuisterijen: ‘de Oost werd ons een tooverland’ (p. 5). Pas na zijn pensionering kreeg Boissevain de gelegenheid om dat land met eigen ogen te aanschouwen. Maar het was niet alleen deze persoonlijke reden die hem naar Indië dreef. Hij wilde ook het Nederlandse publiek laten zien dat er in dat werelddeel ‘grootsche’ dingen werden verricht en zo de interesse voor het koloniale bezit vergroten. Dit was zijn belangrijkste doel met het reisverslag dat hij publiceerde.

VOC-MENTALITEIT

Net als andere teksten van Boissevain is *Tropisch Nederland* geschreven in een associatieve stijl. Boissevain leek zich hiervan bewust en typerde het reisverslag zelf als een ‘openlucht boek’, omdat hij de brieven veelal tijdens het reizen optekende (p. xi). Dat lijkt zeer letterlijk gebeurd te zijn getuige een opmerking in een verslag van een bezoek aan een koffieplantage op Java waarin Boissevain meldde dat

Portret van Charles Boissevain door Jan Veth, 1893.

wat ik overpeinsde poogde te formuleeren, terwijl ik bergaf reed op een paard, dat hard zijn pooten neerzette. Zij zijn dus wat hortend en stotend! Ik schrijf ze op gelijk ze bij mij opkwamen. Maar als men dus schrijft [...] dan moet men een beetje vertrouwen op de welwillendheid van hen, voor wie men dus onbeschroomd zijn ziel blootlegt (p. 202-203).

Zo ver is nagegaan zijn de brieven in het boek grotendeels hetzelfde weergegeven zoals ze zijn verschenen in het *Algemeen Handelsblad*, alhoewel hier en daar in haast neergepende, staccato passages zijn herschreven tot meer vloeiende volzinnen. Ondanks deze redactionele aanpassingen bevat de tekst veel onafgemaakte gedachten en spontane ingevingen, getuige de vele gedachtepuntjes en uitroeptekens die erin staan.

De opbouw van het boek volgt het reisschema van Boissevain, die het grootste deel van zijn vier maanden in Indië op Java doorbracht.

Na aankomst in Batavia voer hij door naar de oostelijk gelegen stad Soerabaja en vandaar trok hij over land terug naar de hoofdstad. Hij bezocht de belangrijkste koloniale steden, zoals Semarang en Bandoeng en wijdde verschillende brieven aan deze bezoeken. Ook verbleef hij op verschillende plantages op Oost-, Zuid- en West-Java, waar hij gastvrij werd ontvangen door Nederlandse planters. En natuurlijk bezocht hij toeristische trekpleisters zoals de Bromo-vulkaan en de Borobudur. Het Javaanse deel van de reis eindigde in Buitenzorg, de residentie van de gouverneur-generaal bij Batavia. Daar kwam het nieuws dat er onlusten waren uitgebroken in de hooglanden bij Padang op West-Sumatra en gouverneur-generaal J. van Heutsz wist Boissevain te overtuigen om zijn eerder geplande reis naar de Molukken af te zeggen en zich naar de regio te begeven om verslag te doen van de situatie. Alhoewel de ‘orde er nagenoeg hersteld’ was, wist de bejaarde journalist de nieuwaangetreden directeur van het *Algemeen Handelsblad* (zijn zoon) zo ver te krijgen dat hij op de valreep van zijn carrière werd aangesteld als ‘oorlogscorrespondent in buitengewonen dienst’ (p. 352).

Boissevains ervaringen in Nederlands-Indië waren zo gevarieerd als de verschillende plekken die hij aandeed tijdens zijn reis. Dit gegeven, in combinatie met zijn hak-op-de-tak-stijl, maakt het lastig om een lijn te ontwaren in zijn gedachten over het Nederlandse koloniale project. Boissevain maakte dit zijn lezers ook vanaf het begin duidelijk. Zijn verblijf was te kort geweest om een diepgravende analyse te maken van de situatie in de archipel, en hij liet het bij ‘te vertellen, hoe ons Indië [mij] trof’ (p. xiii). Ondanks deze bescheiden woorden is *Tropisch Nederland* wel degelijk te zien als een propagandageschrift dat erop was gericht om het Nederlandse publiek meer te betrekken bij ‘ons Indië’ en zo de band tussen ‘moederland’ en kolonie te versterken. In het boek paste Boissevain twee strategieën toe om dit soort gevoelens op te wekken. Ten eerste schetste hij steeds levendige tableaux van de plaatsen die hij bezocht en met deze *imagined geographies* riep hij zowel gevoelens van vervreemding als herkenning op.¹⁷ Ook speelde Boissevain met noties van tijd op verschillende plekken die hij beschreef: voor hem was in Indië het verleden van Nederland tastbaar. Dit literaire spel met de dimensies ruimte en tijd legt Boissevains ideeën

over Tropisch Nederland bloot – ideeën die, met een anachronistische knipoog, getypeerd kunnen worden als een ware VOC-mentaliteit.¹⁸

Boissevain was een ervaren reiziger en had vele plaatsen in Europa, de Verenigde Staten en het Midden-Oosten bezocht voor zijn krant. Op verschillende momenten in zijn reisverslag liet hij zich uit over de exotische pracht van de landschappen van de Indonesische archipel, die hij soms vergeleek met andere plekken die hij ooit had bezocht. Vanaf een schip, bijvoorbeeld, zag hij de ‘vele vulkanen’ rond Semarang, ‘allen evenbeelden van de Vesuvius in vorm en kleur’. De ‘lieflijke kust’ die daarna voorbij trok was ‘schooner dan die van Italië en Sicilië’ (p. 61). Ook de tropennachten in de rimboe maakten veel indruk op Boissevain. Tijdens een uitgebreide reisbrief probeerde hij een religieuze ervaring onder woorden te brengen van een nacht op de veranda van een ver afgelegen villa bij Tosari in de vulkanische berglanden van Oost-Java, te midden van een ‘beziëld’ landschap. In een van de talrijke lyrische passages in deze brief herinnerde Boissevain zich een bezoek aan de Sfinx in Egypte, waar hij bij zonsopgang in de woestijn kennismaakte met

een wereldbegin-gevoel van eenzaamheid en mysterie. [...] Dit gevoel ik in veel hogere mate hier in de tropischen nacht, die mij telkens een openbaring schijnt der eeuwige scheppende, bezielende Macht; maar ook der gevaren die de ziel bedreigen (p. 158).

De omgeving van de villa bij Tosari riep bij Boissevain niet alleen exotische gevoelens van oosterse mystiek op, soms werd hij aan Nederland herinnerd. De nederzetting lag te midden van een gigantische bloementuin, waar met name de weelderige rode en witte rozen Boissevain een gevoel van geborgenheid gaven tegen al het natuurgeweld van de omringende bergen. ‘De volgende ochtend was een Zondag-schen zomerochtend tusschen de rozentuinen van het vaderland gelijk! Alles was zoo liefelijk en rustig tusschen de vulkanen, wier ontzagwekkende rookpluimen soms donderwolken gelijk zijn’ (p. 100). Ook op andere manieren projecteerde Boissevain Nederlandse landschappen op de vergezichten in het gebergte van Oost-Java. Tijdens een

wandeling torende hij uit boven de haven van Pasoeroean en enkele leden van zijn reisgezelschap wezen hem op een ‘zeer kleine staaf’ in de zee die een schip van de rederij Nederland, een bedrijf gesticht door zijn vader, bleek te zijn.

’t Was zulk een vreemd gevoel. Alleen met vreemden... ver van de bewoonde wereld... op een bergtocht tussen de vulkanen van Oost-Java... en eensklaps in Holland, aan den schitterenden IJkant van ons eenig Amsterdam! Hoog boven Java, boven een wolkenzee, die de dalen en ravijnen vulde, verscheen mij – als uit de wolken gedaald – een mailboot van de Nederland, op weg naar het vaderland. En ik zag mijn huis tussen de dennen! (p. 119-120).

Ook op andere manieren kon Boissevain volschieten over de plekken die hij bezocht. Vaak memoreerde hij de vurig bewonderde Nederlanders die hem voor waren gegaan: koene militairen, toegewijde wetenschappers, handige ondernemers en koelbloedige bestuursambtenaren. Op de plekken waar deze mannen hun grootste daden hadden verricht, mijmerde Boissevain over zijn helden terwijl hij publicaties over hun leven en werk aanhaalde. Op deze manier was Nederlands-Indië een grote plaats van herinnering van roemruchte episodes uit het vaderlandse verleden. Een sterk staaltje van dit soort heldenverering gaf Boissevain ten beste aan boord van de Grotius op de Java Zee, bij Batavia. Hij droomde weg naar de zeventiende eeuw, naar de tijd waarin de voc-pioniers de fundamente legden voor de Nederlandse kolonie in Zuidoost-Azië met hun reizen naar Java. ‘Dat waren zee-lui daar op die schepen! Dat waren mannen! Wat hebben wij hun niet al te danken!’ (p. 50). De emoties liepen hoog op bij Boissevain en terwijl het moderne stoomschip de baai van Batavia binnenvoer, waande hij zich omgeven door de voc-vloot.

O ‘wondere zeekesteelen’ van dat wonder van Europa, de Republiek der vrije Nederlanden, het is mij als zag ik uw hoge stevens, uw breede tuigage mij voorbij drijven [...]. Een fata morgana van verbeelding was het. Want werkelijk, ik meende een oogenblik ze te aanschouwen (p. 52).

Getuige zijn reisbrieven had Boissevain regelmatig dit soort dagdromen, die niet alleen werden opgewekt door landschappen die hij zag, maar ook door mensen die hij ontmoette. Want de koloniale heldendaden die de journalist bezong, lagen niet alleen in het verleden, zij werden nog in zijn tijd verricht door mannen die werkten aan het Nederlandse koloniale project in Indië. Het meeste respect had Boissevain voor hen die werkten op afgelegen plekken, in de ‘wildernis’, als ware pioniers. Hij plaatste deze mannen op hetzelfde voetstuk als de VOC-helden van de zeventiende eeuw, sterker nog, hij dacht dat de ziel van de Gouden Eeuw in hen voortleefde. ‘Want waarlijk, een groote menigte oud-Nederlanders, mannen van karakter, heerlijke, roemruchte avonturiers, bestuurders, kooplieden, krijgslieden, leven nog heden in Tropisch Nederland. Ik luisterde naar hen... Ik drukte hen de hand!’ (p. xv). En zo was Indië voor Boissevain een ‘tooverland’ in meer dan één opzicht: naast zijn jeugdherinneringen kwam hij daar in directe aanraking met het roemruchte verleden van zijn geliefde vaderland. De kolonie verwerd zo tot een grenzeloze ruimte waar de beste eigenschappen van het Nederlandse volk het best tot hun recht kwamen. Zo jubelde Boissevain na een ontmoeting met een avonturier op Sumatra: ‘Het ras is nog goed!’ (p. 360).

KOLONIALE VERSLAGGEVING

De hyperbolische bespiegelingen over de geografie en geschiedenis van Nederlands-Indië beïnvloedden de manier waarop Boissevain verslag deed van de koloniale verhoudingen in de archipel. Tijdens een rit, waarbij hij de Indonesiërs langs de weg zag buigen naar hem, peinsde hij over de dominante positie van de Nederlanders ten opzichte van de inheemse bevolking. De Nederlanders in de Indische archipel waren afstammelingen van de vroegere ‘conquistadores’ van de VOC en daarom behoorden zij allen tot het ‘machtige ras der veroveraars en regeerders’. Boissevain vergeleek hun verhouding tot het ‘Oostersche ras’ met een ‘ouderwetsch huwelijk tusschen een mannelijke man en eene vrouwelijke vrouw, met den man als hoofd van ’t gezin’ (p. 201-202). Het was aan de Nederlanders om hun taak als pater familias op te nemen en te zorgen dat het land goed bestuurd zou wor-

den. In de vele beschrijvingen van de Nederlanders die Boissevain tegenkwam, deed hij steeds gedetailleerd verslag van hun doortastend optreden.

De verslaglegging van de activiteiten van de koloniale elite stond in scherp contrast met de manier waarop Boissevain over Indonesiërs schreef. Hoewel hij verschillende malen aangaf dat hij onder de indruk was van de ‘veelkleurige’ inheemse culturen die hij tegenkwam, bleven zijn beschrijvingen over deze zaken oppervlakkig. Een verklaring die hij zelf aandroeg is dat hij geen ‘Indische talen’ sprak (p. xiii). Maar er lag ook een dieper gevoel van vervreemding aan Boissevains houding ten grondslag, aangezien hij het ‘Oostersche ras’ als fundamenteel ‘anders’ beschouwde. Boissevain stelde onomwonden: ‘Het Aziatische karakter is een raadsel en blijft ons een raadsel, en dit waarlijk niet alleen op Java!’ (p. 87). Boissevain vergeleek het voor hem onvoorspelbare karakter van de Indonesiërs met het vulkaanlandschap waarin zij leefden: aan de oppervlakte leek alles kalm, maar onderhuids borrelde er onrust. In deze termen versloeg Boissevain de situatie op West-Sumatra waar in zijn woorden ‘hadji’s [...] de onwetende bevolking [hadden] opgestookt om zich te verzetten tegen een in elk opzicht billijke belasting’ (p. 350). Boissevain kwam aan in het gebied nadat het koloniale leger de opstand had onderdrukt, met negentig dodelijke slachtoffers tot gevolg. Hoewel de gewelddadigheden ernstig waren geweest, meldde Boissevain dat er geen sprake was van een ‘volksopstand’, maar van een schermutseling die was veroorzaakt door ‘enkele halfslagpriesters’. Hij vergeleek de opstand dan ook met ‘een kleine aardbeving [...]. Wij keken in een spleet van den vulkanischen bodem van Sumatra’ (p. 398).

Boissevain had geen goed woord over voor de islamitische ‘radraaiers’ die de bevolking van West-Sumatra hadden opgestookt en hij vond de bloedige strafexpeditie hun verdiende loon. Maar in zijn journalistieke verslag van de opstand zag hij hen niet als de enige schuldigen. Sterker nog, hij spuide de meeste kritiek over westerse ‘agitatoren’ die hadden bijgedragen aan de broeierige atmosfeer waardoor de vlam in de pan kon slaan. Met name de socialistische pers in Nederland moest het ontgelden, aangezien zij koloniale belastingen

beschreven als ‘bloedgeld’, terwijl het volgens Boissevain om een zeer lichte heffing ging die werd ingezet om de lokale omstandigheden te verbeteren. Het ‘demagogen-gekwyter’ van socialistische opiniemakers bereikte Indië via de telegraaf (het nieuwste medium in die tijd) en zo maakten zij zich schuldig aan ‘opruiing’, volgens de journalist van het *Algemeen Handelsblad* (p. 410). Ook enkele Kamerleden die Van Heutsz hadden bekritiseerd vanwege het ‘bloedbad’ dat het koloniale leger bij Padang aanrichtte, moesten het ongeden. Dit soort woorden waren olie op het vuur, volgens Boissevain, die betoogde dat de strafexpeditie juist groter onheil had voorkomen (p. 428-429). De journalist zag de ‘sentimentele politiek’ van Nederlandse critici van het koloniaal gezag bovendien als een bedreiging omdat het daadkrachtig handelen, zoals voorgestaan door Van Heutsz, moeilijker maakte (p. 431). Boissevain wilde met zijn verslag uit West-Sumatra een tegengeluid geven tegen het gedrag van sommige van zijn landgenoten, dat hij ongetwijfeld ‘verwijfd’ vond (hoewel hij de term niet gebruikt in dit verslag). Hij eindigde zijn brief met een masculiene lofzang op Van Heutsz die juist had laten zien dat hij niet terugschrok om ‘kloek zijn manentaak van regeerder’ te vervullen. ‘Bravo, gij Romeinsch veldheer! Laat de gouden adelaars voor u buigen’ (p. 436).

Zulke ronkende opmerkingen over de ‘Romeinenplicht’ van de koloniale bestuurders in Indië passen goed in het journalistieke oeuvre van Boissevain die met zijn werk beoogde om het nationalisme in Nederland aan te wakkeren. Er is meer onderzoek nodig om precies vast te stellen hoe deze lofzang op het koloniale project de Nederlandse publieke opinie heeft beïnvloed, maar dat die invloed er is geweest, lijkt wel degelijk het geval. Misschien wel het meest tastbare effect van Boissevains reis was dat hij de term ‘Tropisch Nederland’ populariseerde.¹⁹ In de loop der jaren verschenen verschillende publicaties met die gevleugelde woorden in de titel, zoals meerdere schoolboeken, een tweewekelijks tijdschrift dat in 1928 het licht zag en een koloniale atlas die in 1938 werd gepubliceerd. Het meest in het oog springend was een reeks films die in Nederlands-Indië is opgenomen vanaf 1911, de zogeheten Maha-cyclus. Aan het eind van de jaren 1930 werkte Polygoon aan *Tropisch Nederland*, een compilatie van dit beeld-

materiaal met als doel het Nederlandse publiek voor te lichten. Janny de Jong heeft betoogd dat deze beelden, net zoals het boek van Boissevain, bedoeld waren om de verschillen te laten zien tussen het ‘passieve Oosten’ en het ‘actieve Westen’ en zo het koloniale regime te legitimeren.²⁰

Daarnaast lijkt het erop dat Boissevains Indische verslag ook een nieuw tijdperk inluidde voor zijn collega's van de geschreven pers. Met name tijdens het interbellum nam de aandacht voor Indië in Nederlandse kranten toe. Dat is voor een groot deel te verklaren door de komst van nieuwe communicatiemiddelen, zoals de radio en de luchtpost, waardoor veel meer informatie over de kolonie Nederland steeds sneller bereikte. Krantenredacties stelden voor het eerst professionele journalisten aan die de kolommen over Indië bestierden.²¹ Bovendien toerden verschillende prominente journalisten door Indië en publiceerden hun reisbrieven in vooraanstaande Nederlandse kranten. De bekendste reizen zijn gemaakt door Louis Couperus voor de *Haagse Post* (1922), door C.K. Elout voor het *Algemeen Handelsblad* (1925 en 1929) en door M. van Blankenstein voor de *Nieuwe Rotterdamse Courant* (1928-1929 en 1930-1931). Deze reisbrieven waren, net als die van Boissevain, positief over het Nederlandse koloniale project en droegen daarmee hun steentje bij aan het idee dat de kolonie in de Oost behouden moest worden. Jurrien van Goor heeft betoogd dat deze gedachte dominant was in de reisliteratuur van die tijd, en dat suggereert dat een groot deel van de bevolking dacht dat Nederland en Indië onlosmakelijk met elkaar verbonden waren, en zouden blijven.²²

BESLUIT

Het liep anders en het Tropisch Nederland dat Charles Boissevain in 1908 bezocht, bestaat al lang niet meer. Met de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië verdween de term grotendeels uit de Nederlandse kranten, zo leert de online ngram-viewer van de krantendatabank van de Koninklijke Bibliotheek als men ‘tropisch+nederland’ intypt – na 1950 staat de teller voor de meeste jaren op nul. Er is echter een kleine oprisping te bespeuren rond 1969 (dat jaar werd de term 24 keer gebruikt in de Nederlandse kranten die zijn gedigitaliseerd).²³ Aan-

leiding was de reis van W.F. Hermans naar Suriname en de Antillen, waarover hij een boekje schreef, *De laatste resten tropisch Nederland*. Hoewel Hermans een fascinatie had voor rassenverhoudingen die niet onderdeed voor die van Boissevain, was zijn visie op het Nederlandse koloniale project compleet anders. Waar Boissevain in de straten van Batavia jubelde over de ‘grootsche’ zaken die verricht waren, miezerde Hermans in Paramaribo over de armoede die hij tegenkwam in sommige stadswijken, ‘die je niet in een voormalige nederlandse kolonie voor mogelijk zou houden, als je alles geloofde wat er in Nederland over wordt verteld’.²⁴

Hermans sloeg wat dat laatste betreft de spijker op zijn kop. In veel verslagen over het Nederlandse koloniale project werd een onrealistisch beeld gegeven van de situatie in de overzeese gebieden. Historici dienen deze teksten dan ook met zorg te benaderen, en dat is al helemaal het geval bij het Indisch reisverslag van Boissevain. Deze journalistieke brieven, bezaaid met onaffe gedachten en hyperbolen, waren overgoten met een nationalistische saus die op smaak was gebracht met flinke scheuten masculiene heldenverering en raciale superioriteitsgevoelens. Deze bron geeft zo vooral een interessante inkijk in de manier waarop bepaalde Nederlandse opiniemakers publiceerden over het belang van Indië aan het begin van de twintigste eeuw. Voor Boissevain was de archipel een podium waar de Nederlanders hun beste beentje voor konden zetten door rust en orde te brengen naar het land en de inheemse volken, die als figuranten dienden in het grote vobblijspel. Volgens Boissevain, en veel van zijn collega-journalisten, was het van groot belang dat de banden tussen Nederland en Indië behouden zouden worden. En zo had *Tropisch Nederland* een prominente plek in de kolommen van de Nederlandse kranten van de vroege twintigste eeuw.